

О. В. БІЛОКУРСЬКА

Олена Валеріївна Білокурська, кандидат юридичних наук, доцент Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

ЦІННІСТЬ КОНСТИТУЦІЇ

Дослідження значущості, вагомості Конституції України, її впливу на розвиток демократії, системи державно-правових відносин в Україні є одним із актуальних пріоритетних напрямків дослідження вітчизняної юридичної науки. Загальновідомо, що Конституція України є фундаментальною основою забезпечення законності і правопорядку, потужним чинником розвитку суспільно-правових та політичних відносин в державі. У цьому сенсі можна стверджувати, що Конституція виступає цінністю нашої держави, благом, якому надається перевага на рівні з іншими благами вже в силу того, що вона відображає домінуючі в даному суспільстві в конкретних історичних умовах цінності та уявляє собою правовий фундамент для існування цих цінностей. Провідні науковці сучасності зазначають, що практично кожне слово конституції, всі закріплені в ній інститути виражають бачення бажаної соціально-політичної системи країни. Кожна конституція закріплює свою систему суспільних цінностей та націлена на те, щоб на її основі формувалися відповідні погляди кожного члена суспільства¹.

Загалом значну увагу дослідженням питання цінності конституції приділили такі науковці, як О. Автономов, С. Авак'ян, М. Вітрук, В. Зорькін, В. Лучін, Ю. Тодика, В. Погорілко, В. Чіркін та інші. Разом з тим, питання цінності Конституції України не отримало свого належного наукового обґрунтування та дослідження в теорії вітчизняного конституційного права.

Метою даної статті є дослідження питання цінності Конституції України, зокрема, в чому вбачається така цінність та чим вона визначається.

Так, на думку провідних вчених-конституціоналістів, Конституція України володіє особливою соціальною цінністю для суспільства, людини і громадянина, що пояснюється її специфікою, як Основного Закону, можливостями її впливу на соціальні процеси. Ю. Тодика розглядав Конституцію в аксіологічному аспекті, інструментальному аспекті, наголошував про неможливість відокремлення цінності Конституції України від цінності права як регулятора суспільних відносин, та відмежування від цінності конституційного права як галузі права та законодавства, оскільки вона є їх основою, базою².

Сучасний стан української державності характеризується необхідністю укріплення ролі Конституції як Основного Закону держави і суспільства, що сприяє розвитку демократичних процесів, багатоманітності думок, забезпеченню істинного народовладдя. Вагомість і цінність Конституції як найважливішого політико-правового документа, її значимість для розвитку правової системи України, становлення соціально-економічних та політичних процесів на демократичних засадах ще не повною мірою усвідомлюється у сучасному суспільстві. Це безпосередньо пов'язано з питанням легітимності Основного Закону, сприйняттям його громадянами, і в першу чергу, політичною елітою, оскільки представники та лідери політичних партій, блоків, а також представники органів державної влади та місцевого самоврядування неодноразово наголошують про представлення інтересів народу, його захист та вираження волі народу, діючи від його імені і за його дорученням. У свою чергу, реальний стан речей у державі в більшості випадків свідчить про протилежне. Так, є очевидним, що такі прагнення можновладців є далекими від істини, а їхні дії часто суперечать інтересам і волі народу. Наслідком цього може бути втрата цінності Конституції, оскільки її положення не реалізуються в реальному житті внаслідок міркувань чи діяльності «правлячої еліти».

На нашу думку, визнання цінності Конституції України першочергово відображається в свідомій діяльності як політичних діячів так і учасників суспільних відносин загалом щодо реалізації конституційних цілей, ідеалів, принципів тощо. Цілком правильно, що цінність конституції полягає і в тому, що застосування її норм дає можливість досягнути запрограмованих результатів³, оскільки конституційні норми, виступаючи, як правило, нормами узагальнюючого характеру, деталізуються в чинному законодавстві, що дозволяє створити ефективний механізм реалізації функцій держави, захисту прав і свобод людини і громадянина.

Тому формальна визначеність норм Конституції має істотне значення для розкриття, насамперед, юридичного потенціалу Основного Закону.

Свого часу в Москві проходила конференція, присвячена актуальним проблемам конституційних цінностей. У процесі дискусії обговорювали питання змісту Основного Закону, обґрунтовувалися пропозиції щодо подальшого удосконалення законодавства, спрямованого на практичну реалізацію конституційних цінностей, наголошувалося, що Конституцію в ціннісному вимірі можна розглядати з декількох позицій. Так, зокрема, науковці обґрунтовували, що можна розглядати естетичну цінність формулювань, передбачених конституцією, філологічну і семантичну цінність словникового набору та граматичних конструкцій тексту конституції, логічну цінність наявних в конституції висловлювань, суджень тощо, ідеологічну цінність фундаментальних положень і т. д.⁴

На думку О. Автономова, Конституцію як цінність характеризують верховенство її в правовій системі держави, пряма дія закріплених в ній норм, забезпечення правового статусу людини, встановлення основ життєдіяльності суспільства та держави, що слугує фундаментом для побудови всіх галузей права, закріплення системи державних органів і порядку здійснення публічної влади, відповідність діяльності державних органів та держави в цілому її приписам, стабільність правового регулювання і в той же час необхідність відповідати насущним потребам суспільного розвитку⁵.

Беручи до уваги Конституцію України 1996 року, неможливо не погодитися з вищезазначеним твердженням, оскільки цінність Конституції України обумовлена її правовими властивостями як нормативно-правового акту вищої юридичної сили установчого характеру, що посідає в системі нормативно-правових актів особливе місце та є основою чинного галузевого законодавства. Крім того, саме визнання за Конституцією верховенства в державі вимагало створення механізму забезпечення такого верховенства наслідком чого було створення конституційного та адміністративного видів судочинства.

Якщо подивитися на цінність Конституції України в розрізі забезпечення правового статусу людини, то можна стверджувати, що конституційні норми є протидією беззаконню та забезпечують соціальну свободу і активність особистості. Крім того, наслідком такої протидії є вдосконалення механізму забезпечення правового статусу людини.

Положення щодо порядку здійснення публічної влади свідчать про те, що цінність Конституції України виражається в здійсненні функції консолідації та легітимації публічної влади у державі. Конституція як джерело консенсусу всередині влади передбачає, що всі політичні сили в державі беруть на себе зобов'язання дотримуватися принципів верховенства права, прав людини та народовладдя та визнавати обов'язковість самої конституції.

Варто зауважити, що цінність Конституції України також виражається і в тому, що вона є актом установчої влади народу. На думку вітчизняних науковців, «Конституція України є актом найвищої юридичної сили, що об'єктивізує політичну волю народу України як суверенітету і єдиного джерела влади в Україні»⁶. Так, Конституційний Суд України в Рішенні від 3 жовтня 1997 р. № 4-рп зазначив: «Конституція України ... за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу»⁷. У зв'язку з чим, політична воля народу відіграє вагомий роль при прийнятті Конституції чи внесенні змін до неї.

Загалом цінність чинної Конституції України підтверджується також і тим, що її норми є нормами прямої дії, тобто мають насамперед юридичне, а не політичне значення та є регуляторами суспільних відносин. Так, абзац 2 п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. за № 4-рп 2001 передбачає, що норми Конституції України застосовуються безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти. Першочергово це торкається питання реалізації норм Конституції України про права людини і громадянина, оскільки саме людина визнається найвищою цінністю в державі. Так, наприклад, в п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 30 квітня 2009 р. за № 23-рп 2009 при тлумаченні ч. 1 ст. 59 Основного Закону про право кожного на правову допомогу Конституційний Суд України зазначив, що така норма є нормою прямої дії, і навіть за умови, якщо це право не передбачено відповідними законами України чи іншими правовими актами, особа не може бути обмежена у його реалізації⁸.

Однією із фундаментальних основ та відмінною рисою Конституції України є її стабільність, що співвідноситься з динамізмом, оскільки стабільність не завжди означає незмінність Конституції взагалі. Це пояснюється тим, що Конституція повинна «іти в ногу з часом, тобто відповідати реаліям суспільного життя, політичному стану в країні, в протилежному випадку це може призвести до зниження цінності Конституції».

Разом з тим, необхідно вдало розмежувати та знайти баланс між стабільністю та періодизацією внесення змін до Основного Закону. Так, втручання в Конституцію з метою внесення змін не повинно набувати постійного та необґрунтованого характеру, особливо якщо ці зміни пов'язані з окремими політичними домовленостями, оскільки це загрожує конституційному правопорядку і наслідком може бути теж саме знецінення Конституції. А. Селіванов наголошує, що «не можна з самого початку закладати руйнівний процес цінностей, відступаючи і нехтуючи чинною Конституцією, оскільки відступ від них заради моментальної вигоди – програшна стратегія, яка не має історичної перспективи»⁹. У цьому контексті негативними наслідками завершилася процедура внесення змін до Конституції України в грудні 2004 р., що призвело до окремих порушень Основного Закону держави. Втручання в Конституцію як нормативний акт, норми якого не повинні піддаватись частим та необґрунтованим змінам, призвело до дисбалансу наявного механізму стримування та

протизаг у системі розподілу влади та негативно відобразилось на свідомості суспільства. Таким чином, чинна Конституція України як воля народу виконує важливі системоутворюючі функції, є основою правової системи, визначає її розвиток та залишається первинним правовим документом, положення якого мають суворо дотримуватися в усіх відносинах, і особливо в контексті внесення поправок до її тексту.

Крім того, визнання цінності Конституції пов'язано з шанобливим ставленням, повагою до Основного Закону. Як зазначає В. Ковальчук, «поважати конституцію – означає вміти обмежити свої власні наміри та власні інтереси, пожертвувавши ними заради загальносуспільного блага. Поважати конституцію означає відмовитися від перекручування норм при її тлумаченні на користь тієї чи іншої політичної сили. І, врешті-решт, поважати конституцію означає неухильно дотримуватися її всіма учасниками конституційного процесу і, насамперед, публічною владою, яка своїми діями закладає основи законності та правопорядку і зміцнює повагу до чинної влади»¹⁰. Таке ставлення до Конституції України є передумовою визнання її як цінності. На думку Ю. Тодьки, для того, щоб переконати людей виконувати конституцію аби вони сприймали її належним чином, потрібно, щоб вони відносилися до неї як до документу, що володіє значною соціальною цінністю¹¹, що сприятиме удосконаленню механізму її реалізації та зміцненню законності¹².

Таким чином, повага до Основного Закону загалом та цінностей, передбачених ним, є запорукою утвердження правової, демократичної, соціальної держави, забезпечення стабільності конституційного ладу та чіткого правопорядку, формування громадянського суспільства і, звичайно, є передумовою належного виконання Основного Закону держави та здійснення волі народу.

Підводячи підсумок, зазначимо, що Конституція України є цінністю, в якій системно втілені як світові цінності конституціоналізму, так і надбання національного конституційного розвитку, вона відображає існуючі в суспільстві цінності і виступає основою для здійснення цих цінностей. Відображення та закріплення в Конституції України таких правових цінностей, як права і свободи людини, рівність людей перед законом, верховенство права, розподіл влади є ще одним підтвердженням того, що Конституція визнається найвищою соціальною цінністю в державі.

Цінність Конституції України полягає в тому, що вона закріплює та гарантує загальнолюдські цінності, тобто цінності, що мають першочергове значення для людини, народу, держави. Разом з тим, доцільно було б, щоб сучасна Конституція передбачала прийнятні для всього суспільства компроміси, умови, що можуть бути першочергово досягнуті на основі загальнолюдських цінностей, зокрема, мова йде про соціальну справедливість та рівність в суспільстві, демократію, в якій неабияке значення відіграє суспільна думка для представників органів державної влади, місцевого самоврядування та ін. Таким чином, в ціннісному вимірі Конституцію України можна розглядати як закон, який виражає досягнутий в суспільстві консенсус на основі визнання загальнолюдських цінностей.

На нашу думку, цінність Конституції України буде підвищуватися за рахунок прагнень основних людей держави з'ясувати наявний стан речей у суспільстві, діяти та приймати рішення відповідно до створеної ситуації, не ігнорувати Основний Закон, а навпаки, посиляючись на його норми, належним чином реалізовувати владу в країні, розглядати та сприяти узгодженості законів та інших нормативних актів конституційним положенням тощо. Загалом, Конституція України володіє та володітиме масштабним, прогресивним, невичерпним потенціалом, що слугує інтересам суспільства та держави, у зв'язку з чим, питання цінності Конституції буде предметом подальших наукових досліджень.

¹ Авакьян С. А. Конституция России: природа, эволюция, современность / С. А. Авакьян. – [2-е изд.]. – М.: РЮИЛ «Сашко», 2000. – С. 14–15.

² Тодька Ю. Н. Конституция Украины – Основной Закон государства и общества : учеб. пособие / Тодька Ю. Н. – Харьков : Факт, 2001. – С. 178–182.

³ Там само. – С. 180.

⁴ Конституционные ценности: содержание и проблемы реализации : междунар. науч.-теорет. конф. / Матер. конф. подг. Л. А. Нудненко // Государство и право. – 2009. – № 10. – С. 101–110.

⁵ Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование : монография / [отв. ред. В. Е. Чиркин]. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – С. 29.

⁶ Погорілко В. Поняття та юридичні властивості Конституції України / В. Погорілко, В. Федоренко // Право України. – 2006. – № 11. – С. 8.

⁷ Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997–2001 / [відп. ред. П. Б. Євграфов]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 39–42.

⁸ Конституційний Суд України : рішення. висновки, 2009 / [відп. ред. А. А. Стрижак]. – К. : Ін Юре, 2009. – С. 328.

⁹ Селіванов А. Конституційна реформа в Україні: потреба наукової концепції / А. Селіванов // Право України. – 2011. – № 5. – С. 154.

¹⁰ Ковальчук В. Конституція як основа легітимності публічної влади в правовій демократичній державі / В. Ковальчук // Право України. – 2010. – № 7. – С. 62.

¹¹ Тодька Ю. Н. Вказана праця. – С. 178.

¹² Лучин В. О. Конституционные нормы и правоотношения : учеб. пособие / В. О. Лучин. – М. : Закон и право, ЮНИТИ, 1997. – С. 42.

Резюме

У статті розглядається цінність Конституції України, що є вираженням як світових цінностей конституціоналізму, так і надбанням національного конституційного розвитку. Конституція України відображає існуючі в суспільстві цінності і виступає основою для здійснення цих цінностей. Наголошується, що цінність Конституції України зумовлена такими її правовими властивостями як верховенство в правовій системі держави, пряма дія закріплених у ній норм, забезпечення правового статусу людини тощо. Визнання цінності Конституції України пов'язано з шанобливим ставленням до неї, а також з її стабільністю, що співвідноситься з динамізмом.

Ключові слова: цінність Конституції України, соціальна цінність, верховенство Конституції, консенсус, стабільність Конституції, загальнолюдські цінності.

Резюме

В статье рассматривается ценность Конституции Украины, которая является выражением как мировых ценностей конституционализма, так и достоянием национального конституционного развития. Конституция Украины отражает существующие в обществе ценности и выступает основой для осуществления этих ценностей. Отмечается, что ценность Конституции Украины определяется такими ее правовыми свойствами как верховенство в правовой системе государства, прямое действие закрепленных в ней норм, обеспечением правового статуса человека и т.п. Признание ценности Конституции Украины связано с уважительным отношением к ней, а также ее стабильностью, что соотносится с динамизмом.

Ключевые слова: ценность Конституции Украины, социальная ценность, верховенство Конституции, консенсус, стабильность Конституции, общечеловеческие ценности.

Summary

In the article the value of the Constitution of Ukraine, which is an expression of the world values of constitutionalism and constitutional heritage of national development. Constitution of Ukraine reflects existing social values and acts as a basis for these values. The article notes that the value of the Constitution of Ukraine is determined by such properties as its legal rule in the legal system, direct action embodied in it the rules of the legal status of rights and so on. Recognition of the value of the Constitution of Ukraine is connected with respect thereto, as well as its stability, which correlated with the dynamics.

Key words: value of the Constitution of Ukraine, social value, the rule of constitutional consensus, stability of the Constitution, human values.

Отримано 12.03.2012

О. І. КАДИКАЛО

Оксана Ігорівна Кадикало, кандидат юридичних наук, доцент Львівського інституту банківської справи УБС НБУ

ВИНИКНЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА

Світовий досвід підтверджує, що найбільш ефективною правовою гарантією верховенства конституції є судовий конституційний контроль. Інститут конституційного правосуддя існує в переважній більшості сучасних країн. Це пов'язано, зокрема, з тим, що загальновизнаною стала ідея правової держави, однією з визначальних рис якої є верховенство права і його головного джерела – конституції. Верховенство конституції означає підпорядкованість їй як усіх інших джерел права, так і усіх гілок влади, у тому числі законодавчої.

Більшість науковців проблеми виникнення та становлення конституційного судочинства вивчали у зв'язку з проведенням досліджень із ширшої проблематики: конституційного контролю (М. Вітрук¹, Б. Ебзєєв², Ж. Овсепян³ та ін.), конституційної юстиції (А. Селіванов⁴, Ю. Тодика⁵ та ін.).

Наукові напрацювання дають змогу визначитися з підходом до виокремлення певних етапів становлення конституційного судочинства, взявши до уваги невідривний зв'язок розвитку конституційного судочинства з тенденціями державотворення, суспільними трансформаціями та напрямками становлення й функціонування конституційної юстиції, що є не лише ширшою за змістом категорією, а і явищем, до якого належить і конституційне судочинство.

Мета статті – розглянути історичні витоки та певні етапи становлення інституту конституційного судочинства.

Виникнення конституційного контролю відзначають з часів Римської імперії або старого Німецького Рейху (1180 р.), коли судові органи розглядали спори між правителями. Згадується і про існування попередніх форм конституційного розгляду у Франції із середини XIII ст. У Португалії судово-конституційний розгляд був запроваджений Кодексом Філіпа (Philips Code) у XVII ст.⁶

М. Вітрук, розкриваючи сутність конституційного правосуддя, називає загальний період запровадження конституційного контролю – епоха середньовіччя. Як приклад початкової форми конституційного контролю